

Grundkurs i sociologi

Del 3

Sociala institutioner

Mika Helander

PD, Docent

Äldre universitetslektor

Åbo Akademi

Innehållsförteckning

1 Förord.....	1
2 Sociala institutioner, Nya perspektiv i sociologin: postmodernism och globalisering.....	3
3 Sociala institutioner.....	3
3.1 Familj och äktenskap.....	5
3.2 Religion.....	9
3.3 Utbildningen.....	12
3.4 Ekonomi och arbete.....	15
3.5 Stat och politik.....	19
3.6 Lagstiftning och rättsväsende.....	23
3.7 Massmedia.....	27
4 Nya perspektiv inom sociologin: postmodernism och globalisering.....	31
4.1 Postmodernism och det postmoderna samhället.....	32
4.2 Globalisering.....	33
4.3 Globaliseringskritik.....	35
5 Övningsuppgifter.....	36
6 Källor och referenser.....	37

1 Förord

Till läsaren:

Detta läromaterial i sociologins grunder är utformat för att ge dig en bred och djup förståelse av sociologins grundläggande begrepp och teorier. Materialet och studiehelheten ger dig verktyg och insikter du behöver för att kritiskt analysera och förstå samhällsliga fenomen. Undervisningsmaterialet – som härmed publiceras i en andra, mycket reviderad och omarbetad upplaga – är ursprungligen utformat för distansstudier inom ramen för öppen universitetsutbildning.

Vi börjar med att introducera sociologins historiska rötter och de stora tänkarna som formade fältet. Därefter utforskar vi olika sociologiska teorier och metoder, vilka hjälper oss att systematiskt undersöka och förstå samhällsliga fenomen. Under studiernas gång behandlas ämnen som socialisation, sociala institutioner, maktstrukturer, postmodernism och globalisering.

Även om sociologin är en teoretisk och generell samhällsvetenskap, så är en central del av sociologin också relevant för förståelsen av det nutida samhället. Därför kopplas teoretiska insikter till aktuella händelser och sociala problem, vilket gör det möjligt att se hur sociologin kan tillämpas i verkliga livet. Genom detta hoppas vi att du inte bara utvecklar en djupare förståelse för samhället, utan också en förmåga att reflektera över din egen roll i och påverkan på världen omkring dig.

I slutet av varje del hittar du exempel på frågor som kan användas som instuderingsfrågor under studierna och som förberedelse inför examination av del av lärostoffet.

Vi uppmuntrar dig att vara nyfiken, ställa frågor och engagera dig kritiskt med materialet. Respons över kursens innehåll samt förbättringsförslag kan riktas till författaren Mika Helander via e-post.

Materialet är licensierat under Creative Commons med licensen CC-BY-NC. Illustrationerna är skapade av Vilma Wasström i designprogrammet Canva och är även under samma licens.

Till lärare och ansvariga för undervisningen:

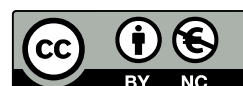
Studiematerialet kan användas vid inledande studier vid högskolor och universitet. Den kan även till vissa delar användas vid gymnasier i kurser i samhällslära. Detta kräver dock vägledning och förklaringar av läraren, samt anpassning och förenkling av språket till den nivå som motsvarar gymnasieelevers kunskapsnivå.

Mika Helander, äldre universitetslektor, PD, docent.

Åbo Akademi.

Vilma Wasström.

Politics kandidat, redaktör av materialet.

2 Sociala institutioner, Nya perspektiv i sociologin: postmodernism och globalisering

Hittills har läroboken och dess delar huvudsakligen behandlat s.k. mikrosociologi och individens relation till samhället. I denna del kommer makrosociologiska systemaspekter att lyftas fram i högre utsträckning.

En inriktning på samhällets sociala institutioner utgör ett vedertaget sätt att närma sig frågeställningen om hurudant just det samhälle är som vi befinner oss i som individer och hurdana andra samhällen är. Denna inriktning ger sålunda också mera stoff till resonemang omkring hur detta specifika samhälle påverkat och format oss som individer.

Det är skäl att påpeka att en grundlig introduktion till sociologin borde också innehålla demografi och socialantropologi. I grundstudierna i sociologi på universitetsnivå ingår även grundkurser i antropologi och demografi. Sådana kunskaper måste i detta sammanhang inhämtas genom egna, självständiga studier. Följande källor ger grunderna till dessa inriktningar inom sociologin:

- ◆ Eriksen, T.H.: *Små platser - stora frågor*. Nya Doxa, Nora 2000. ISBN:91-578-0343-9
- ◆ Koskinen, Seppo ym. (toim.): *Suomen väestö*. Gaudeamus: Helsinki, 2007

3 Sociala institutioner

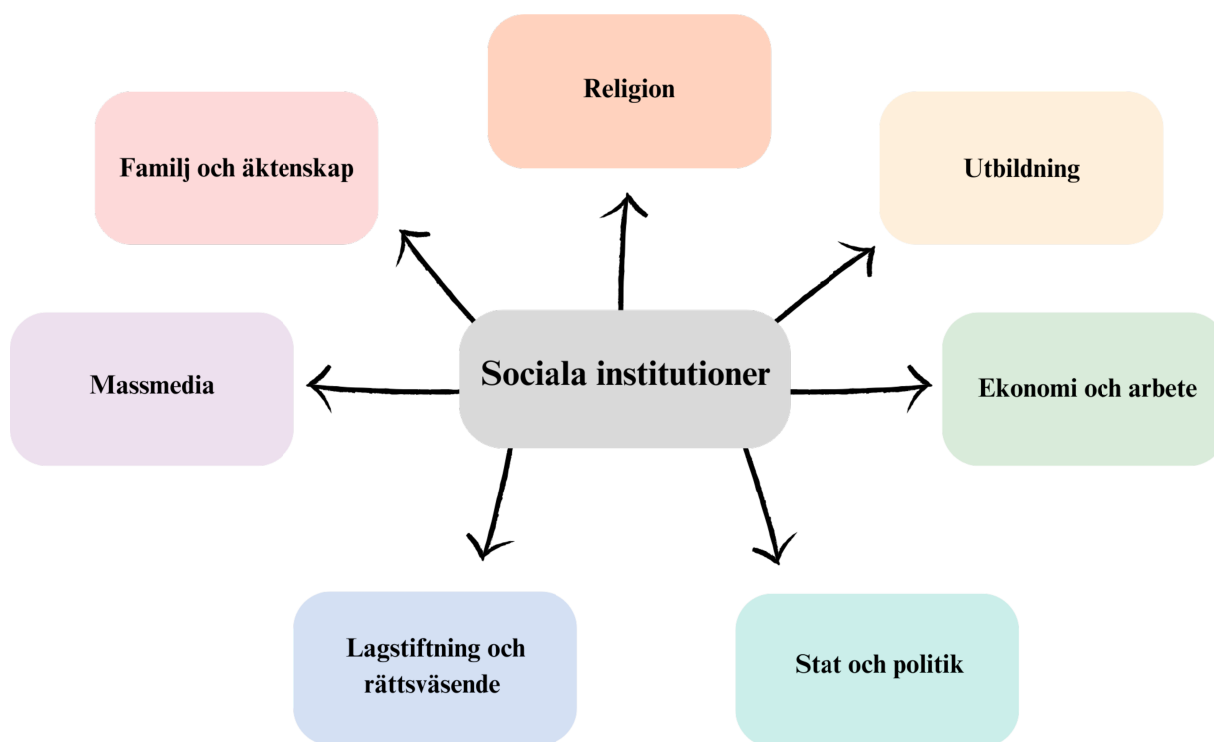
Sociala institutioner utgör vissa handlingshelheter, områden eller sfärer i samhället som visar en stabilitet under långa tider. De förekommer i de flesta olika samhällen och har en regelbunden verksamhet och likformigt beteende inom samhället. Regelmässigheten och likformigheten bestäms av normer som styr beteendet inom institutionen. Institutionens existens förklaras ofta genom dess funktion i hela samhället där institutionen existerar och verkar t.ex. i enlighet med Parsons AGIL-klassificering.

Följande brukar räknas som sociala institutioner:

1. Familj och äktenskap
2. Religion
3. Utbildning
4. Ekonomi och arbete

5. Stat och politik
6. Lagstiftning, rättsväsende och rättskipning
7. Massmedia

Erik Allardt betraktar dessutom välfärdsstaten som en specifik social institution. Jag behandlar inte denna institution i detta undervisningsmaterial.

Figur 1: Sociala institutioner

Sociala institutioner är stora handlingshelheter som är globalt kända. Institutionerna analyseras ofta av egna vetenskapsgrenar, såsom ekonomi, statskunskap, pedagogik och juridik, som har sina egna begreppssystem och teorier. Teorierna är ofta relaterade till allmänna samhällsteorier, men det finns också teorier som är direkt anknutna till institutionens egna specifika mekanismer och logik. Detta kan exemplifieras med statsvetenskapen (politologin), där teorier förekommer om klassmässigt röstande och partierna är ett uttryck för klasskonflikten i samhället. Men också specifika teorier om röstmaximering i partiernas strategier förekommer, enligt vilka partierna riktar sig i sina kampanjer till allt flera befolkningsgrupper istället för sin traditionella målgrupp. Detta står i viss utsträckning i konflikt med de föregående, mer allmänna samhällsteorierna.

Institutionell organisering har en egen, självständig betydelse för exempelvis politisk handling, detta utöver den inverkan institutionerna har på samhällsstrukturen, vilket är anledningen till att man studerar sociala institutioner. Ett exempel på detta är att vissa sociala segment, kategorier av människor eller individer i vissa positioner tenderar att rösta på vissa politiska partier, men utöver detta har institutionell effektivitet och organisering också betydelse. Röstning kan t.ex. inte endast förklaras med social struktur och social position. Mode- och designföretaget Marimekko är ett ytterligare exempel på organisatorisk styrka, då företaget lyckades förändra en strukturell position inom mode-, textil- och varumärkesbranschen tack vare effektiv marknadsföring och framgångsrikt samarbete med SoMe influencers. Varumärket hade fått en strukturell position som lite äldre människors varumärke, men numera är den mera ungdomlig, lättsam och internationell och har utformats medvetet till trendmedvetna ungdomars varumärke, som exempelvis rapartister kan ha på sig på scenen (Saarinen, Helsingin Sanomat 10.06.2021).

Jag kommer i det följande att ge en kort introduktion till hur man i sociologin ser på olika sociala institutioner. Presentationen tar fasta på några aspekter inom de olika institutionerna. Grundböcker i sociologi, såsom Anthony Giddens grundbok eller Erik Allardts grundbok ger mera systematiska och utarbetade introduktioner till de sociala institutionerna. Grundböcker i sociologins gränsvetenskaper som är specialiserade på studier av vissa sociala institutioner ger också en systematisk bild av de specifika institutionerna. Situationen i Finland presenteras av olika empiriskt inriktade böcker såsom i institutionen Ekonomi och arbete, t.ex. Antti Kasvios *"Uusi työn yhteiskunta"* (1994), Heikki A. Loikkanen (red.) *"Kansantaloutemme: rakenteet ja muutos"* (1997) och Jukka Pekkarinen & Juhana Vartiainen *"Finlands ekonomiska politik: Den långa linjen 1918–2000"* (2001). I institutionen Stat och politik kan Mari K. Niemis m.fl. (red) *"Poliittinen valta Suomessa"* (2017) ges som exempel och i Medieinstitutionen Janne Seppänens och Esa Väliverronens *"Mediesamhället"* (2012) ges som exempel. [Statistikcentralen](#) erbjuder också uppgifter om och analyser av situationen inom de olika sociala institutionerna.

3.1 Familj och äktenskap

Familj definieras av Giddens som: *"En grupp människor sammankopplade till varandra genom släktband. De vuxna har ansvar för de yngre."* Äktenskap definieras som: *"Officiellt sanktionerad och erkänd sexuell förening mellan två vuxna människor."* Det finns dock äktenskapstyper som inte är officiellt sanktionerade eller erkända, vilket exemplifieras nedan.

Om vi utgår från familjens och äktenskapets funktioner, så är de reproduktionen samt vård och uppfostran av barn. Man har också utgått från att familj säkerställer kontinuitet och värdegemenskap. Men den funktionalistiska synen har också kritiserats en hel del för att bortse från familjers dysfunktionella egenskaper och maktasymmetrier, förtryck och lidande. Familj har existerat i praktiskt taget alla hittills kända samhällen. Familj och äktenskap analyseras inte specifikt av någon egen vetenskapsgren som gränsar till sociologin och som uteslutande skulle studera frågor i anslutning till denna institution. Familj och äktenskap undersöks såväl inom den allmänna sociologin, som i flera gränsvetenskaper såsom juridiken, ekonomin, socialpolitiken osv. Socialpolitiken och socialt arbete är emellertid vetenskapsgrenar som till stora delar behandlar frågor i anslutning till familjer och dess funktioner såsom omsorg i abstrakt bemärkelse. Finländska sociologins grundare och den genom tiderna internationellt mest kända finländska vetenskapspersonen. Edvard Westermarck forskade bland annat om äktenskapets historia. Feministiskt inriktade forskare och teoretiker har ofta behandlat frågeställningar som anknyter till familjesituationen.

Äktenskapen ingås ibland genom komplicerade och utförliga ritualer, ibland genom att individerna helt enkelt bara flyttar ihop. Det finns olika former av äktenskap. Gruppäktenskap är ett förhållande mellan flera män och flera kvinnor. Denna har förekommit i vissa religiösa sekter. Den är aldrig dominerande och har varit mycket sällsynt. Numera talas det om **polyamori** i västvärlden bl.a i dessa sammanhang. **Polygami** innebär månggifte. Den indelas i **polygyni** där en man gifter sig med flera kvinnor och **polyandri** där en kvinna är gift med flera män. Den förstnämnda formen involverar oftast män med hög status. Den senare formen är mera sällsynt. **Monogami** eller engifte är den vanligaste äktenskapsformen i västvärlden. Den är den vanligast förekommande om vi ser till antalet enskilda äktenskap, medan det finns flera samhällen där polygami anses vara bästa formen. I väst är den dominerande äktenskapsformen numera något som kan kallas för seriell monogami, där man gifter sig flera gånger i livet och skiljer sig mellan äktenskapen. I Finland är månggifte förbjudet och sålunda är polyamori inte en officiellt sanktionerad relationsform. Men polyamori är inte förbjudet och människor har rätten att skapa sina kärleksrelationer enligt eget tycke och behag.

Det finns många olika familjeformer. Kärnfamiljen är den vanligaste i västvärlden och håller på bli vanligare också i tredje världen. Men det har ifrågasatts huruvida kärnfamiljen egentligen längre ökar. Mycket tyder på att kärnfamiljer är på tillbakagång. Storfamiljer är familjer med många vuxna par som ingår i ekonomiskt samarbete. Ofta är människorna i dessa släkt med varandra, men

inte alltid. Utvidgad familj är en annan benämning på denna familjeform. Dessa familjer inbegriper exempelvis många generationer.

Nya familjeformer har uppstått. Många lever i samborelationer, vilket innebär ett ogift par som lever tillsammans. I Sverige bodde endast 1 % i samborelation år 1960. Tio år senare var andelen 10 %. 1979 var andelen redan uppe i 15 % och 1990 var andelen omkring 25 %. En stor ökning av samborelationer har skett. Denna familjeform är ofta en övergångsfas före ingången av ett äktenskap. Yle rapporterade år 2008 att en halv miljon finländare var i samborelationer och bland barnfamiljerna var 17 % samborelationer. Terminologin kan variera emellertid något på finska och svenska eftersom begreppet ”avopari” kan ibland hänvisa till både sambon och särbon om man har gemensamma barn, medan det svenska uttrycket ”sambo” uttryckligen hänvisar till att man delar hushåll.

Homosexuella samboförhållanden är också numera vanligare än förr. Dessa har dock i många länder inte äktenskapsstatus, vilket t.ex. innebär att individen inte har arvsrätt till sin partner i sådana relationer. De juridiska rättigheterna i HBTQI-relationerna håller på förbättras i väst och numera liknar dessa relationer i mångt och mycket de traditionella heterosexuella relationerna när det kommer t.ex. till arvsrätt. Under den senaste tiden har polyamorösa förhållanden figurerat mer i samhällsdiskussionen. Mycket debatt och diskussion förekommer om utvidgningen av rättigheterna för olika sexuella minoriteter och för olika familjeformer. Detta hänger ihop med den nu pågående fjärde vågen av rättighetsutveckling. Den handlar om identitetsrättigheter, dvs. att individen får själv välja och definiera vem hen vill vara. Den första rättighetsvågen ägde rum fr.o.m 1700-talet och handlade om ekonomiska rättigheter. På 1800-talet började de politiska rättigheterna utvecklas och under 1900-talet de sociala rättigheterna.

Många familjer består numera av endast en förälder och dessa kallas för ensamförsörjare. Dessa familjer har uppstått genom skilsmässor eller genom att ensamstående mammor har barn, dvs. barnen föds inte in i en parrelation. Förr var familjer med endast en förälder ovanligare och sammanhängande närmast med ena förälderns död. Att de blivit vanligare har inneburit att det inte längre finns lika mycket fördömande attityder eller stigmatisering omkring fenomenet. Det är betydligt vanligare att den ensamma föräldern är barnets mamma.

Historiskt har den västerländska familjens historia inte varit fokuserad på emotionellt engagemang. Familjen var i högre utsträckning en ekonomisk enhet som också hade reproduktionen som uppgift. I dåtidens familj fanns inte mycket privatliv och t.ex. sexualiteten var inte tänkt som en källa till njutning, utan ansågs som ett nödvändigt ont som hängde ihop med reproduktionen. Senare kom äktenskapet att hänga ihop med uppfostran av barn och efter detta under 1600- och 1700-talen introducerades den romantiska kärleken i de högre samhällsskikten. Den romantiska kärleken har kommit att bli den dominerande äktenskapsnormen i västvärlden. Den är en relativt ny form av relation och bygger på det som Giddens kallar det rena förhållandet. Det är ett förhållande som bygger endast på förhållandet i sig. Det är inte ett förhållande som upprätthålls för t.ex. ekonomiska syften.

Så kallat "singelliv" är vanligt i dagens samhälle. År 2016 rapporterade Yle att singelhushållen utgjorde en andel på 42 % av alla hushåll i Finland. Dess andel har vuxit i Finland under de senaste årtiondena och det är vanligare i Finland och övriga Norden än i andra EU-länder och USA. Osmo Kontula förklarar ökningen av singelhushåll med att människor haft pengar att inrätta sitt eget hushåll och att de inte har fördömts pga. detta. Samtidigt förklarar Kontula också ökningen med postmoderna värderingar. Individens rättigheter har blivit det centrala värdesystemet i samhället. Denna form anses av singlar medföra frihet och möjligheter att förverkliga sig själva. Samtidigt lider singlar också av ensamhet och svårigheter att upprätthålla sociala kontakter i samhällen som poängterar parförhållanden (Kontula, Helsingin Sanomat 18.1.1999).

I äktenskapet finns ofta olika köns- och åldersroller och könade förväntningar. Dessa anknyter bl.a. till penninganvändning och makt, men också till omsorg. Västerlänterna har historiskt varit s.k. patriarkat. Patriarkat definieras enligt Dahlström och Liljeström (1993) som: "Patriarkat betyder att männen starkt dominerar de övergripande samhällsinstitutionerna i ekonomi, politik och ideologi-religion, att fadern är familjens överhuvud och bestämmer en del av reproduktionen och att männens herravälde bärs upp av helt manliga sammanslutningar och sällskap såsom militära inrättningar och brödrasällskap." Kvinnors lönearbete ökade emellertid under 1960- och 70-talen. Orsaken till detta är preventivmedlens och teknologins utveckling, hemarbetets förändrade natur samt tillgången till barnomsorg. Kvinnor har trots detta fortfarande i genomsnitt lägre inkomster än män och mera obetalt hemarbete. Kvinnor är också mera sällan på höga poster i arbetslivet.

Familjen som institution genomgår stora förändringar. Tidigare sköttes barn- och åldringsvården av familjen. I och med välfärdsstatens utveckling har det offentliga, dvs. stat och kommun, kommit att

handha dessa uppgifter. Nu ser vi igen en trend tillbaka mot ökat ansvar för familjen i handhavandet av dessa uppgifter. Nativiteten har sjunkit mycket i industrialiserade länder, och detta har lett till att befolkningens åldersstruktur förändrats. Detta har i sin tur konsekvenser för samhällsplaneringen (daghem, skolor, lekparker osv.) och olika socialpolitiska arrangemang (barnbidrag, pensioner osv.). Storfamiljerna minskar globalt och vi har sett en utveckling mot kärnfamiljer och andra familjeformer. Uppfattningen att individen själv skall få välja partner ser ut att öka globalt. Kvinnors rättigheter erkänns numera i högre utsträckning än tidigare, och arrangerade äktenskap och resonemangsäktenskap har blivit mindre vanliga och den sexuella friheten har ökat. Barns rättigheter erkänns också i högre utsträckning nu än förr. Skilsmässorna har ökat efter andra världskriget och man kan numera tala om seriell monogami eftersom individen ofta gifter sig om, efter en skilsmässa.

3.2 Religion

Religionen är såsom familjen en transhistorisk och universell social institution. Någon form av religion har förekommit i alla hittills kända samhällen och Emile Durkheim skriver t.ex. att skiljandet mellan **heligt** och **profant** (världsligt) gör att samhället hålls ihop. Religioner har alltså en starkt sammanhållande betydelse genom de ritualer och ceremonier samt gemensamma tolkningar de erbjuder för medlemmarna i ett samhälle. I det "enkla" samhället liknar religionen det som ofta kallas magi eller övertro i ett komplext teknologiskt samhälle. Syftet i dessa religioner är i allmänhet att påverka händelserna på kort sikt, t.ex. genom att erhålla skydd mot fiender och andra olyckor, att förändra otur, att bidra till tillväxten osv. Det finns en stor mångfald av religioner, vilket gör det svårt att hitta en allmänt accepterad definition av religion. Durkheims definition av religion är följande:

"A unified system of beliefs and practices relative to sacred things, that is to say, things apart and forbidden — beliefs and practices which unite into one single moral community called a church, all those who adhere to them." (Durkheim [1912]1915)

I Durkheims definition är existensen av en social organisation som han kallar en kyrka det väsentliga som skiljer åt religion från magi. Specifikt studeras religion av sociologins gränsvetenskaper, nämligen religionsvetenskap och teologi och den senares underavdelningar såsom exegetiken.

Det är skäl att påpeka vad religion inte är. Religion är inte samma som monoteism, dvs. tron på *en* gud. Det finns många polyteistiska (t.ex. hinduism) och ateistiska (t.ex. buddism) religioner. Religion är heller inte samma som en uppsättning moraliska regler. I många religioner bryr sig inte gudarna nödvändigtvis om hur människorna betar sig. Religionen behöver inte heller ge en förklaring till hur världen blev som den blev. Religionen är inte detsamma som det övernaturliga och förutsätter inte något utomsinnligt. *Alla religioner har emellertid symboler som väcker känslor av vördnad eller andakt.* Symbolerna är oftast kopplade till ritualer eller ceremonier.

Enligt Giddens innebär studien av religion en utmaning som ställer speciella krav på den sociologiska fantasin. Vid analys av religiös praxis, måste man enligt Giddens förstå och skapa mening i de föreställningar och ritualer som finns i olika samhällen och kulturer. Samtidigt måste en viss analytisk distans finnas till dessa företeelser, såsom både Weber och Durkheim påpekat i sin sociologiska metod. I sociologin analyseras religionens sociala karaktär. En central utgångspunkt har varit att förklara det religiösa beteendet med hjälp av samhällsstrukturen eller människans ställning i den sociala strukturen. Denna utgångspunkt är ibland också nära relaterat till kunskapssociologins ideologibegrepp, där syftet är att avslöja de intressen som ligger bakom ett sätt att tänka. En alternativ utgångspunkt är den av Giddens framförda, mer förståelseinriktade weberianska ansatsen till religionen.

Marx såg religionen som opium för folket. Religionen var ett medel till flykt för människorna som var alienerade från sina verkliga intressen. Religionen var med om att skapa det s.k. falska medvetandet som tjänade makthavarnas intressen och gjorde att arbetarklassen inte gjorde revolt mot sina förtryckare. Marx religionssociologi har påverkats framför allt av Feuerbachs teser om religionen som alienation.

Freud såg religionen som ett symptom på civilisationens kvävande och frustrerande inverkan. Nietzsche såg kristendomen som slavarnas lära, som uppstod när den utsatta människan vände upp och ned på alla värden. Dessa typer av tankar fanns redan under antiken där man hävdade bl.a. att "först skapades gudarna av fruktan". Historiskt kan man konstatera att kristendomen till att börja med under sin spridning var uttryckligen slavarnas religion, som fick tröst i sitt världsliga lidande genom tron på hinsides, ett evigt liv och frälsning.

I religionssociologin har inte endast samhällsstrukturens inflytande på religiositeten undersökts, utan också den senares inverkan på strukturen. Max Webers religionssociologi är ett utmärkt exempel på hur den religiösa djupkulturella strukturen påverkar den materiella utvecklingen. Weber

såg sålunda religionen som en källa till social förändring. Han ville förstå konsekvenserna av att människan tror på någonting övernaturligt (Weber [1904–1905] 1980).

Religion och religiositet är mångdimensionella fenomen. I religionssociologin har vanligen åtskilts mellan följande *dimensioner av religiositet*:

1. innehåll (vad man tror på)
2. kunskap (vad vet man om religionen)
3. ritual (kyrklighet, böneformer, religiöst deltagande)
4. upplevelser (känsla av att vara i kontakt med Gud, trance)
5. beteendekonsekvenser (vad som följer av religionen i vardagslivet)

De olika dimensionerna har samband med varandra, men sammanfaller inte helt. Det finns olika typer av religiösa profiler. Profilerna hänger också ihop med religionsinriktning och generell samhällskultur. Som exempel kan nämnas att innehållet i s.k. *teistiska* religioner (islam, kristendom) är klart annorlunda än innehållet i *ateistiska* religioner (buddismen, taoismen, konfucianismen). I vissa samhällen eller religioner är kunskapen om religionen begränsad till vissa individer (t.ex. schamaner, präster i katolicismen) som förmedlar kunskapen från gud till människorna. I andra är varje individs egen kunskapsinhämtning om religionen det centrala (protestantismen, Jehovas Vittnen). Med hänsyn till ritualerna finns också stora skillnader mellan olika trosformer. Vissa ritualer inbegriper komplexa beteendemönster (grekisk ortodoxi), övergångsriter eller inmundigande av bestämda födoämnen. Samma gäller beteendekonsekvenser, där t.ex. de flesta lutheranerna i Finland lever ett vad man kan kalla profant och sekulärt liv, medan medlemmar i vissa sekter (Jehovas Vittnen, Laestadianer) ofta har klara normer för vilka typer av beteenden som är önskvärda och nödvändiga eller otillåtna (Jfr Ilola & Ruoho 2014).

I religionssociologin görs ofta åtskillnad mellan magi och religion. Magi aktiveras ofta i situationer som innebär fara. Idén här är att händelser i världen kan påverkas genom sånger, ritualer eller speciella ord. Astrologiska föreställningar utgör ett uttryck för magi i dagens värld.

Religioner i enkla samhällen indelas ofta i **animism**, som innebär tron på andar eller spöken som ibland kan besitta människor och **totemism** som innebär vördande av djur- eller växtarter med övernaturliga krafter. Olika klaner eller stammar har sina egna totem.

De mest inflytelserika monoteistiska religionerna är judendomen, kristendomen och islam. Judendomen är den äldsta av dessa. Kristendomen den största, med sina ca 2,5 miljarder anhängare

och islam den näst största med över 2 miljarder anhängare. Kristendomens och islams uppkomst och spridning kan dateras till ungefär samma tidsperiod, och har av vissa sociologer förklarats med teknologins dåvarande utvecklingsstadium som möjliggjorde spridningen.

Religiösa organisationer indelas ofta i kyrka, sekt, samfund och kult. De har alla olika egenskaper. En kyrka är en etablerad och byråkratisk organisation (enligt weberiansk definition). En sekt protesterar ofta mot denna byråkratisering och hävdar att det religiösa innehållet blivit av sekundär betydelse i kyrkan. Ett samfund är en sekt på väg att bli en kyrka, dvs. den har institutionaliserats och blivit permanent. En kult är en lös organisation eller sammanslutning som ofta är organiserad runt ledarskap och karisma. Det är vanligt att kvinnor har en underordnad ställning i de religiösa organisationerna.

Det finns s.k. **kiliastiska** rörelser, som i princip är frälsningsideologier som tror på införandet av ett tusenårsrike. Idéerna härrör från bibeln och rörelserna är inspirerade av kristendomen, trots att de ofta inte kan räknas som kristna religiösa rörelser. Sådana rörelser uppstår ofta under tider av snabb kulturell förändring eller då ekonomin plötsligt försämras. De tenderar att dra till sig människor som känner sig orättvist behandlade som en konsekvens av förändringarna. Millennieskiftet tenderar också att skapa sådana rörelser och de kallas ibland för millennialistiska rörelser.

Islams radikaliserings har av många sociologer (bl.a. Roland Robertson) setts som en reaktion på västerländernas ökade inflytande i islamska områden och den ökade globaliseringen med ökad sekularisering och demokratisering. Det är emellertid skäl att komma ihåg att endast få islamska rörelser är radikala eller fundamentalistiska.

En generell process ser ut att finnas som minskar på religionens betydelse globalt. Processen kallas sekularisering, och innebär att religionen förlorar sitt grepp över allt fler delar av samhällslivet. Sekulariseringen sker som minskat deltagande i religiösa ritualer och ceremonier, kyrkans minskade samhälleliga makt samt förändring i människors värderingar och tro. Denna process förutspåddes redan av sociologens klassiker Marx, Weber och Durkheim. Somliga sociologer har emellertid tvivlat på att en sådan förändring äger rum (t.ex. Peter Berger).

3.3 Utbildningen

Utbildning har funnits i alla tider och i alla olika samhällen. Dess utformning och organisering har emellertid varierat så mycket att frågan uppstår huruvida vi alls kan tala om ett och samma

fenomen.¹ Även i västerländska samhällen är utbildningssystemen och deras historia olika. Läskunnigheten har t.ex. utvecklats i olika takt i olika länder och kyrkans husförhör drev historiskt på läskunnigheten i Sverige och Finland. I vissa länder handhas hela utbildningen av staten, medan delar av utbildningen i andra länder handhas av privata organisationer. Till exempel läskunnighetens olika snabba utveckling har också haft konsekvenser för olika nationalstaters kulturella homogenitet (enhetlighet). I de stater där läskunnigheten utvecklats tidigt har också den nationella enhetligheten tenderat att utvecklas snabbare och längre och ifrågasättas mindre. Den s.k. folkskolan har stått bakom denna homogeniseringsprocess. I sådana samhällen (t.ex. i Frankrike) har minoriteter i högre utsträckning upplösts i majoriteten.

Allmänt taget kan utbildningen sägas inbegripa inlärningsprocesser, kunskapsinhämtning, utveckling av olika förmågor, moral, individuell och personlig utveckling. Dessutom innebär utbildning ordnande av erfarenheter så att prioriteringar klargörs för individen som gör denna mera kritiskt inställd till sin omgivning och möjliggör en mera effektiv handling. Utbildningen studeras specifikt av pedagogiken, som är en av sociologins gränsvetenskaper. Om vi utgår ifrån att utbildningen handlar om bevarande av kontinuitet och inskaffande av grundläggande färdigheter som krävs för anpassningsfunktionen (Jfr. AGIL), så kan vi se att utbildning funnits i alla samhällen. I samlar och jägarsamhällen har unga individer tagits med på färderna och fått lära sig genom deltagande vilka växter som är användbara. I agrara samhällen har barnen fått lära sig genom deltagande i arbetet hur arbetet genomförs. Så också i medeltida hantverkaryrken som organiserats i ett s.k. skråväsende. I det moderna samhället med s.k. bokkultur är utbildningsfunktionen mera formaliserad och handhas huvudsakligen av skolor och andra utbildningsorganisationer. Före industrialiseringen hade kyrkan stor betydelse i organiseringen av utbildningen och det som vi idag förknippar med utbildning representerades då närmast av teologistudier och olika kunskaper som anknöt till dessa. Under denna tid var utbildningen så som vi numera uppfattar den en verksamhet som berörde enbart en samhällselit. Kyrkans och religionens inflytande på utbildningen har emellertid varit starkt också mycket senare.

Bengt Abrahamsson (1973) har framfört följande funktioner för utbildningen:

1. reproduktionen av arbetskraft
2. absorption av arbetskraft

---

1. Detta gäller i epistemologisk (vetenskapsteoretisk) bemärkelse egentligen för alla sociala institutioner och fenomen. Vi har inget facit som skulle berätta för oss enligt vilken tidpunkts definition av fenomenet vi borde förstå historia.

3. social kontroll
4. selektion och sortering
5. individuell välfärd

Den första funktionen går ut på att producera människor som kan utföra det arbete som finns i samhället. Den hänger ihop med ekonomins, arbetslivets och industrins behov av utbildad arbetskraft. Det har emellertid inte alltid varit fråga om att producera arbetskraft för industrin, utan t.ex. i Storbritannien har många större utbildningsreformer hängt ihop med krig som visade att rekryterna var i så dåligt skick att de måste utbildas. Man har m.a.o. bokstavligen utbildat folk till kanonfoder. Den andra funktionen sammanhänger med utbildningssystemets egen rekrytering av arbetskraft och den arbetsmarknad som den erbjuder. Den sociala kontrollen går ut på att fortsätta den socialisationsprocess som påbörjats i familjen och gör individen till en social varelse, i tillägg till funktionen som förvaringsplats för unga människor. Norska sociologen Niels Christie har ställt frågan vad man skulle göra med alla unga människor ifall de inte skulle förvaras på skolor och andra utbildningsinstitutioner. Den fjärde funktionen selektion och sortering hänger ihop med en rangordning av människorna så att de placeras på olika nivåer och i olika uppgifter i samhället. Det är ofta skolans uppgift att "visa oss vår samhälleliga plats". Den sista funktionen hänger ihop med anskaffning av kunskaper och kvaliteter som förbättrar den individuella livskvaliteten och livsbehärskningen.

När vi talar om utbildning är begreppet humankapital relevant. Med substantiellt humankapital avses det som Abrahamsson behandlar i punkt 5 av utbildningens funktioner. Med relativt eller meritmässigt humankapital avses de möjligheter som vissa examen och utbildningsnivåer ger. Dessa är i hög utsträckning individuellt förankrade kapitalformer som besitts i mindre och högre utsträckning. När vi talar om samhälleligt humankapital ser vi vilka konsekvenser samhälleliga investeringar i dessa tidigare former av humankapital och deras indikator, utbildningen, har på samhällsekonomin och välfärden i övrigt. Under 1960-talet uppstod den s.k. humankapitalskolan med Theodore W. Schultz i spetsen som analyserade hurdana effekter öknings i utbildning i samhället ger på samhällets (statens) bruttonationalprodukt. Nobelisten Schultz (1971) visade att investeringar i humankapital, dvs. utbildning, ger bättre avkastning än investeringar i maskiner och teknologi. Gary Becker, som också erhållit Nobels ekonomipris, är den främsta representanten för den individuellt (och meritmässigt) inriktade humankapitalskolan som beräknar bl.a. vilken nytta individen har av olika investeringar i utbildning (Becker 1993).

Såsom framgått ur Abrahamssons indelning är vissa av utbildningsfunktionerna sådana som befinner sig bortom den officiella läroplanen som tillämpas i skolorna. Dessa funktioner betecknar den s.k. dolda läroplanen. Den dolda läroplanen har framförts av kritiska utbildningssociologer som har visat att utbildningen som samhällsinstitution inte tenderar att minska ojämlikheten och orättvisorna i samhället, utan snarare tenderar att uttala och förstärka orättvisor och se till att en kulturell reproduktion äger rum. De mest kända utbildningssociologerna i denna teoritradition är Pierre Bourdieu och J-C Passeron i Frankrike, Paul Willis i England samt Basil Bernstein, också i England, som skriver om den begränsade och utvidgade språkliga koden, Ivan Illich som poängterar ekonomiska krav, disciplin och hierarki som karakteriserande utbildningssystemet, samt amerikanerna Samuel Bowles och Herbert Gintis som fäster uppmärksamheten på liknande frågeställningar.

I samband med utbildningen bör också vetenskapen analyseras. En av de mest kända sociologerna i vår tid och representanten för den kritiska teoritraditionen, Jürgen Habermas har skrivit om olika kunskapsintressen. Enligt Habermas finns tre olika kunskapsintressen som är: 1. det tekniska 2. det hermeneutiska och 3. det kritiska kunskapsintresset. Dessa kunskapsintressen sammanhänger med olika sfärer i mänskligt liv, där det tekniska kunskapsintresset hänger ihop med arbete och produktion. Det hermeneutiska kunskapsintresset sammanhänger med överföring av språk, kultur och mening i samhället. Hermeneutiken betyder förmågan att tolka och förstå. Det kritiska kunskapsintresset sammanhänger i sin tur med människans emancipation (frigörelse) och reform av sina livsvillkor. Det anknyter till det vi kallar makt och berör sålunda relationerna mellan individ och samhälle. Fokus på detta kunskapsintresse (t.ex. i sociologin) ger upphov till en kritisk vetenskap som söker moraliska och sociala lösningar för människans frigörelse och utveckling.

3.4 Ekonomi och arbete

Ekonomi är en av sociologins gränsvetenskaper som specifikt studerar det som inom sociologin kallas den ekonomiska sociala institutionen. Liksom i förhållandet mellan sociologin och de andra gränsvetenskaperna är syftet och angreppssättet emellertid ofta något olika i sociologin och i ekonomin eller i merkantila ämnen. Inom tekniken studerar man också arbetet, men också i denna gränsvetenskap är syftet ett annat än i sociologin. En väsentlig skillnad mellan de föregående gränsvetenskaperna och sociologin är att studien av ekonomi och teknik ofta är pragmatiskt

inriktade på förändring, effektivisering, utveckling eller förbättring genom förklaring och prediktion. De representerar vad Jürgen Habermas har kallat "det tekniska kunskapsintresset". Sociologin däremot representerar vad som kan kallas med Habermas termer "det hermeneutiska" och "det kritiska" kunskapsintresset, vars syften är att försöka förstå och frigöra människan från onödiga tvång. Sociologin är dessutom mera allmän till sin natur och använder inte förklaringar endast från institutionens egen ram. Med Mark Granovettors ord, så är ekonomin inbäddad i de sociala sammanhangen och strukturerna. Med ekonomi avses i sociologin inte i första hand specifika personers ekonomiska situation eller företagsekonomi, utan uppmärksamheten ligger på ekonomins roll och funktion i samhället. Det nutida västerländska samhället kan definieras som ett kapitalistiskt samhälle som baseras på marknadsekonomi. Detta betyder att den viktigaste principen i samhällsekonomin är kapitalökningen och skapandet av materiellt kapital, som kan vara pengar, egendom eller andra materiella resurser. I ett sådant samhälle går kapitalets intressen först. Det förverkligas huvudsakligen på en marknad, där ett utbyte av resurser sker. I detta läromaterial behandlas ekonomi och arbete utifrån ett sociologiskt perspektiv med hänvisning till i huvudsak läroböcker av Giddens (1998/2020) och Allardt (1985).

Den ekonomiska institutionen indelas i specialinstitutioner som hänger ihop med *ägande* (av både produktionsmedel, jord och penningmedel), *arbetsfördelning* och *ekonomisk växelverkan*. De två förstnämnda hänger ihop med individens klassposition och den sociala stratifikationen i allmänhet. Den sistnämnda hänger ihop i det moderna samhället med penninghushållningen, dvs. bl.a. penningrörelser och pengars värde. Det nutida samhället kallas ofta för ett finanskapitalistiskt samhälle, som uttryckligen hänvisar till penninghushållningen, dvs. det monetära samhället med placeringar, investeringar, företagsfinansiering, lån, räntor, reglering av utbud och efterfrågan genom penningpolitik osv.

Den ekonomiska sociologin ökade under 1960- och 1970-talen. Också under 2000-talet har betydelsefulla sociologiska arbeten om ekonomin publicerats, såsom exempelvis verken av Thomas Piketty (2014 och 2020). Ägandet har uppmärksamats bl.a. i sociologin om beskattningens verkningar, dvs. i den s.k. fiskala sociologin. Arbetsfördelningen analyseras bl.a. i studier av sysselsättningen och arbetslivets förändring. Inom denna del har även arbetslösheten uppmärksamats. Av klassikerna sysselsatte sig Durkheim med arbetsfördelningen. Det ekonomiska utbytet har undersökts bl.a. i studier av inflationen, dvs. penningens värdeminskning. Av klassikerna var Georg Simmel intresserad av det ekonomiska utbytet och en analys av vad pengar egentligen står för. Karl Marx riktade sin uppmärksamhet på alla delar i den ekonomiska

sociologin, men speciellt ägande. Max Weber var delvis intresserad av samma saker som Marx, men studerade i synnerhet olika troföreställningars och kulturens betydelse för ekonomin.

Beskattningen har analyserats intensivt och man talar inom denna forskning om bruttoskattegraden, Laffer-kurvan, progressiva beskattningens inkomstfördelande funktioner, beskattningens allmänna struktur osv. Man har också analyserat beskattningens inverkan på arbetsmotivationen och det finns två huvudsakliga konkurrerande hypoteser, den s.k. substitutionshypotesen och den s.k. inkomsteffekthypotesen. Substitutionshypotesen går ut på att se hur ändringar i beskattningen leder till ändrat beteende hos individer och företag. Inkomsteffekthypotesen är motsatt till substitutionshypotesen genom att den inte studerar hur människor ändrar sina prioriteter och verksamhetsformer pga. ändringar i beskattningen, utan analyserar specifikt hur individer och företag försöker kompensera inkomstbortfall genom ökad beskattning exempelvis genom mera arbete eller produktion. Båda dessa hypoteser berör beskattningens påverkan på individers handlande. I Finland har bl.a. Hannu Uusitalo undersökt dessa frågeställningar.

Inflationen (en prisstegring på produkter, tjänster och arbete och penningvärdens minskning) är ett fenomen som studerats intensivt i den utbytesinriktade ekonomiska sociologin. Inflationens uppkomst, politiska och samhällseliga funktioner och konsekvenser samt bekämpningsmetoder har analyserats inom denna del av sociologin. Både beskattningen, räntepolitiken och inflationen är ekonomiska företeelser som tidvis genomgår stora förändringar, inte minst på grund av politiska beslut inom EU. Från en s.k. stimulansinriktad **keynesiansk** ekonomisk politik, där man i ekonomiska politiken satsar på efterfrågan, har många samhällen övergått till en s.k. **monetaristisk** politik, där penningens värde på marknaden utgör det viktigaste ekonomiskpolitiska styrningsinstrumentet. Från att enligt John Maynard Keynes (1883–1946) lära ha strävat efter att öka efterfrågan genom stimulans (*kontracykliskt*), har politiken kommit att skapa mekanismer för att skydda penningens värde. I den monetaristiska politiken är målet att bekämpa inflationen. Dessa olika penningpolitiska strategier har olika samhällseliga konsekvenser i termer av arbetslöshet, räntor på skulder och tillgångar, löner och konsumtion osv.

När olika analyser har visat att keynesianismen och den s.k. utbudsekonomiska teorin inte har särskilt stor betydelse för arbetslösheten och sysselsättningen, har den sociologiska analysen kommit att koncentrera sig mera på förändringar i teknologin och det ekonomiska livet. Vissa typer av företag kan bara klara sig genom att lägga ned vissa produktionssektorer, rationalisering, permitteringar och ersättande av den mänskliga arbetskraften med maskiner. Den globala marknaden och globaliserade ekonomiska och produktionsmässiga konkurrensen har

förstärkt dessa tendenser. Konjunkturer förklaras numera inte endast med t.ex. penningens mängd på marknaden och produktionsmässiga faktorer, utan med någonting som kan kallas för tidsandan (zeitgeist) och framtidstron bland konsumenterna; optimism och pessimism, som har konkreta ekonomiska konsekvenser, samt med politiska institutioners trovärdighet. Numera förklaras konjunkturer sålunda också med faktorer som betecknar någon form av allmän samhällelig och kulturell stämning samt med globala ekonomiska svängningar. Finansmarknaden har frisläppts, vilket innebär att en valutas värde bestäms numera på en global marknad. Valutans värde bestämmer i sin tur ett lands ekonomiska välstånd. Detta har lett till att staterna och centralbankerna ser det som sin främsta uppgift att skapa en trovärdig ekonomisk politik, dvs. finans- och penningpolitik, som förstärker valutans värde på marknaden. Det ekonomiska beroendet som ökat globalt har gjort att många sociologer kommit att ifrågasätta huruvida staterna längre alls är suveräna, m.a.o. självständiga. Ömsesidiga beroendet har i sin tur medfört åtstramningsprogram (austerity), där offentliga ekonomin har drabbats av stora inbesparingar, vilket i sin tur inneburit försämrat socialskydd och sämre samhällstjänster för befolkningen.

Allardt beskriver på ett belysande sätt hur arbetslösheten ofta ses som ett ekonomiskt problem, trots att den har många sociala och strukturella orsaker och konsekvenser. Enligt Allardt visar detta att sociala institutioner inte borde analyseras i isolering från det omgivande samhället och från andra institutioner. Allardt menar att man bör kombinera en strukturell och institutionell aspekt och beakta situationen inom flera olika institutioner. Allardt anser att uppdelningen i olika samhällsvetenskaper i detta avseende är icke-önskvärd (Allardt 1985, s. 199).

Arbetet har förändrats enormt både på lång- och på kort sikt. Samhället i väst har enligt vissa sociologer (t.ex. Daniel Bell och Manuel Castells) övergått till en fas som kallas informationssamhället, där informationsproduktionen är den karakteriserande produktionsformen. Tidigare har vi haft agrara samhällen där jordbruket varit det karakteriserande, industrisamhällen och servicesamhällen. Förändringen har haft olika karaktärsdrag med hänsyn till arbetsfördelning, ekonomiskt beroende, produktionens organisering, arbetsmarknadskonflikter, arbetets könsmässiga fördelning osv. I industrisamhället fanns en rådande organisationsprincip som kallas Taylorism eller "Scientific management". I denna synsätt spjälktes arbetsprocessen i små delar och mättes på olika sätt. Dessa delar skulle sedan effektiveras genom olika åtgärder. När denna princip förenades med löpande band, uppstod fordismen, som var dominerande industriella produktionsformen under långa tider av 1900-talet. Kritiken mot detta synsätt har närmast varit att den betraktar människor som maskiner. Numera har man till stora delar frångått denna ledarskapsprincip. En karakteriserande

förändring i och med det postindustriella samhället har varit s.k. tjänstemannayrkens ökning. Förutom dessa faktorer har förändringen haft djupgående effekter för de flesta olika sociologiska frågeställningar inom de flesta olika temaområden. Fritiden har t.ex. ökat betydligt i det postindustriella samhället. I Finland har Antti Kasvio forskat i arbetslivet och publicerat t.ex. boken: *Uusi työn yhteiskunta* (1994) som behandlar de största förändringarna. Richard Sennett (2000) har i boken *När karaktären krackelerar* analyserat den nutida kapitalismens och arbetslivets egenskaper. Sennett hävdar att människors karaktär nöts av den obeständighet och kortsiktighet som det nutida arbetslivet präglas av. Människor kan inte vara ”sina bästa jag” under sådana förhållanden (Helander 2024).

Arbetslivet är en av de livssfärer där kvinnor och män fortfarande är i klart ojämlika positioner. Kvinnor har lägre löner i genomsnitt, karriärutvecklingen fördröjs av barnafödande och kvinnor finns mera sällan på ledande poster i olika organisationer. Detta kallas en vertikal arbetsfördelning mellan könen. Det finns också en könsmässig horisontell arbetsfördelning på arbetsmarknaden så att kvinnor dominerar inom vissa yrken och branscher och män inom andra. Den är också synlig i rekryteringen till olika utbildningar. Kvinnor och män studerar ofta olika saker, t.ex. så att kvinnor utbildar sig inom hälsovård och män inom teknik och ekonomi. Ibland finns det i samhället också en kulturell arbetsfördelning, med vilken man avser att vissa etniska grupper handhar specifika nischer i samhället. I sådana fall anser man (ofta oberättigat) att medlemmar av etniska grupper är mer eller mindre lämpade för vissa bestämda arbeten.

3.5 Stat och politik

Denna sociala institution studeras specifikt av statslära (som ibland kallas politologi) och statsrätt. Den politiska sociologin studerar statsapparaten uppbyggnad och funktioner samt de intresseyttringar som finns i samhället. Val och partier har studerats av bl.a. Seymour Martin Lipset, som kopplar ihop partisystemet med social stratifikation. Enligt Lipset representerar partierna de huvudsakliga samhällsklasserna, vilket gör att de kan fortsätta existera under långa perioder. Sålunda finner vi i västvärlden partier som representerar kapitalisters intressen, arbetarbefolkningens intressen och jordbrukarnas intressen. Eftersom samhället förändrats med hänsyn till klass, ser vi också numera en förändring i partisystemet. Få partier är längre tydliga klasspartier. Traditionellt har Socialdemokraterna varit arbetarklassens parti, konservativa (Samlingspartiet i Finland) kapitalisternas parti, dvs. parti för de som äger produktionsmedel och Centerpartiet jordbrukarnas parti. Numera har alla dessa partier förändrats och nya partier, som De

Gröna och Sannfinländarna, har uppstått utan att kunna förklaras som återspeglings av samhällets klassmässiga indelningar. De Gröna representerar huvudsakligen miljöintressen och Sannfinländarna nationalistiska intressen.

Definitioner är viktiga också vid studien av denna sociala institution. Begreppen stat, makt och auktoritet är de mest centrala. Max Weber är klassikern som utgjort grunden för mycket sociologisk och statsvetenskaplig teori om denna sociala institution. Webers definition av staten är: *En organisation med "monopol på legitimt maktbruk inom ett givet territorium"*. Staten är enligt Weber alltid grundad på våld, dvs. den är alltid i sista hand beroende av möjligheten att använda fysiskt våld. Huruvida det används eller på vilket sätt våldet tar sig till uttryck är ett fenomen med mycket variation. Makt definieras som *förmåga att hävda sina egna intressen även då andra personer motsätter sig dessa*. I princip kan staten alltså inom ramen för sitt monopol på maktbruk effektivt använda sig av våld även vid situationer då personer eller andra stater motsätter sig statens vilja. *Auktoritet innebär i detta sammanhang en regerings legitima maktutövning*. Ifall staten har auktoritet accepterar undersåtarna statens maktutövning.

Enligt Erik Allardt kan staten i en sociologisk analys definieras mera fruktbart som *"en samling organisationer som såsom resurser använder pengar, personal och lagar för att producera och förverkliga samhällspolitiska program"* (Allardt 1985, s. 170). På denna punkt är den nordiska välfärdsstaten en speciell statsformation med långtgående differentiering med hänsyn till organisationer. Statsorganisationen handlar inte endast eller huvudsakligen om säkerställandet av vålds-, ordnings- och maktfunktionerna. Man kan också hävda att de nordiska välfärdsstaterna därför har mycket auktoritet och legitimitet i internationell jämförelse. Den har traditionellt haft relativt stora resurser i form av pengar (som visas genom bruttoskattegraden) och personal (andel offentligt anställda) och har stiftat lagar om många olika samhällsfrågor eftersom de samhällspolitiska programmen har varit mera omfattande än i de flesta andra statsbildningar.

Stat och makt innefattar också en klassisk maktfördelningsprincip som presenterats av Montesquieu i boken *"Lagarnas anda"* och som utgjort grunden för den första "moderna" statsförfattningen, dvs. Förenta staternas, USAs författning. I denna princip fördelas makten och de institutioner som representerar makten i tre delar. Dessa är den lagstiftande makten, den verkställande makten och den dömande makten. I Finland handhas den lagstiftande makten av riksdagen, den verkställande makten av regeringen och olika myndigheter och offentliga sektorns organisationer som kommunerna och välfärdsområden. Och slutligen den dömande makten av det oberoende domstolsväsendet. Dessa bör enligt Montesquieu i princip vara oberoende av varandra. I praktiken har emellertid den lagstiftande och verkställande makten ofta sammankopplats såsom i Finland

genom t.ex. presidentämbetet, parlamentarismen och lagstiftning som initieras av regeringen och ministerierna. Rättsstaten förutsätter emellertid domstolsväsendets oberoende, så att t.ex. politiska oliktankare och minoriteter inte skall dömas pga. politiska konjunkturen och oenigheter i samhället.

Partiorganisationerna är ett klassiskt analysobjekt inom både statslära och politisk sociologi. Den genom tiderna mest kända boken inom detta forskningsområde är Roberto Michels verk *"Political Parties"* (1958) som presenterar den så kallade *oligarkins järnhårda lag*. I likhet med Weber hävdar Michels att byråkratin är en effektiv styrningsform som ger administratörerna tillgång till information som andra inte besitter. På detta sätt har de makthavande ledarna och avlönade funktionärerna t.o.m. i demokratiska politiska partier ett försprång jämfört med "fältet". Detta ger dem stor makt på bekostnad av demokratin. Tesen har kritiserats bl.a. från synvinkeln att den inte beaktar konkurrerande politiska eliter. Partierna definierades tidigare som s.k. mass- eller kaderpartier. Denna indelning var relevant i en historisk situation där människornas partitillhörighet var stor och partiorganisationerna fortfarande hade stor betydelse i medborgarsamhället, som också kallas civilsamhället. Bland annat Erik Allardt har visat att människorna inte längre är lika partibundna som förr. Situationen har förändrats i och med mediernas ökade inflytande i politiken. Trots att partiorganisationerna fortfarande har en viss betydelse i valrörelserna, så har massmedia och olika valdebatter i TV kommit att få allt större betydelse. Detta är en indikation på övergången från det moderna samhället till det sen- eller postmoderna. Förändringen har inte resulterat i en minskning av partiledarnas makt, utan snarare tvärtom. Dessa kan bestämma den politiska dagordningen till stora delar oberoende av den övriga partiorganisationen genom det inflytande de har i offentligheten. De som kommer över nyhetströskeln får också politisk makt. Numera rekryteras partiets kandidater till stora delar också bland personer som är synliga i massmedierna och i synnerhet TV men också i sociala medier. Tidigare rekryterades kandidaterna inom partiorganisationerna.

Erik Allardt har i Finland presenterat den s.k. korstryckshypotesen enligt vilken människors politiska aktivitet minskar i samhällen som har högt korstryck. I korthet innebär hypotesen att om många olika åskådningar och ideologier konkurrerar och strider hårt i samhället, tenderar människor att undvika ta ställning. I enlighet med denna hypotes är valdeltagandet (och paradoxalt med tanke på den enskilda röstens betydelse) i allmänhet lägre i kommuner med många konkurrerande partier jämfört med kommuner med endast ett dominerande parti. Denna hypotes visar att röstning inte kan förklaras endast som rationell handling i eget intresse, eftersom i situationer med många jämnstarka partier väger en enskild individs röst mera än i situationer med ett klart dominerande parti. Det är så att säga mera "onödigt" för individen att rösta om endast ett parti dominerar.

Den politiska sociologin har berört frågor om demokrati, politiska resurser och medborgarrättigheter. Den brittiske forskaren T.H. Marshall har gett ett innehåll till analysen av medborgarrättigheter genom sin indelning av rättigheterna i individuella rättigheter, politiska rättigheter och sociala rättigheter. Marshall menar att de individuella rättigheterna, som berör individens rätt till frihet, yttrandefrihet, äganderätt, trosfrihet, rätt att ingå avtal samt likhet inför lagen, har utvecklats först. De politiska rättigheterna hänvisar till allmän och lika rösträtt samt lika rätt till ämbeten och uppdrag. Sociala rättigheter hänvisar till rätten att leva efter samhällets rådande ideal och med en rimlig levnadsstandard samt rätten till utbildning och möjligheten att fullt utnyttja kulturutbudet. Nu har vi på gång en fjärde rättighetsvåg med identitetsrättigheter som rättesnöre. Människor ska själva få definiera sig kulturellt och kultivera den person de är, vare sig det handlar om en minoritetsidentitet eller medlemskap i majoriteten.

I samband med analysen av partier har också forskning uppstått om nya sociala rörelser, såsom alternativrörelser (Feminismen, Djurens befrielsefront, Räv flickorna, Elokapina, Fridays for Future) och om den s.k. tredje sektorns organisationer; det civila samhället. Denna forskning har hängt delvis ihop med partiernas minskade popularitet, upplevelser av det politiska systemets minskade legitimitet, samt den makt som man konstaterat att de nya organisationerna har. Det samhälle där kompromisser görs och beslut fattas mellan statsmakten, näringslivet och olika intresseorganisationer kallas ett korporativt samhälle. I ett sådant samhälle fattas inte alla politiskt viktiga beslut inom ramen för det parlamentariska politiska systemet. I Finland utgör inkomstförhandlingarna och arbetsmarknaderna ett exempel på ett korporativistiskt system.

Den marxistiska analysen av stat och politik tenderar att poängtera statens och politikens placering i överbyggnaden. I dessa analyser ses statsapparaten som ideologisk. Den anses representera dominerande intressen i samhället och i synnerhet borgarskapets intressen. Den anses agera i enlighet med kapitalets intressen och vara ett redskap för klasstyret och dess struktur avspeglar alltid de rådande produktionsförhållandena. Revisionistisk marxism och socialism (socialdemokratin) samt s.k. socialliberaler (Fabian society) har traditionellt haft en annorlunda syn på statsapparaten. T.ex. Sidney och Beatrice Webb ansåg staten vara en praktisk organisationsram, med vars hjälp man främst kan uppnå ekonomisk utjämning, jämlikhet i utbildningsmöjligheter, medbestämmanderätt för alla och slutligen eliminering av det privata ekonomiska vinstbegäret. Av klassikerna ligger Durkheims syn på staten närmast denna syn. Enligt Durkheim har staten en civiliserande funktion på människan och ökar individens frihet genom denna civiliserande funktion.

3.6 Lagstiftning och rättsväsende

Lagstiftning och rättsväsende som social institution studeras specifikt av rättsvetenskapen och juridiken. Den del av sociologin som sysselsätter sig med frågor om lagstiftning, rättsväsende, brottslighet och avvikande beteende kallas *kriminologi*. I behandlingen av denna sociala institution behandlas inte lagstiftningen som en politisk process, som anknyter till staten och politiken, utan i detta sammanhang anknyter lagstiftningen till samhällets sätt att lösa och reglera konflikter. Jag tar endast i korthet upp några frågor som tematiserats i analysen av denna sociala institution.

En definition av samhället är att samhället i grund och botten bygger på att samhällsmedlemmarna delar vissa normer och beteenderegler.² En klassisk sociologisk fråga är huruvida det att befolkningen följer regler på grund av a) att de (på ett abstrakt sätt) ingår ett samhällskontrakt som ger dem rättigheter och skyldigheter, b) beror på det att det är funktionellt för samhället att bibehålla konsensus (samstämmighet) eller alternativt c) beror på att de tvingas till regelefterlevnad genom olika maktmedel, ibland så att de inte ens själva ser tvånget. Svaret på frågan beror på vilken sociologisk och filosofisk teoritradition den sociolog följer som försöker besvara frågan. Det väsentliga i detta sammanhang är att samhället för att existera behöver mekanismer för biläggning av konflikter. Rättsväsendet handhar denna uppgift.

Avvikelse kan definieras som att en person inte följer en viss norm (eller en uppsättning normer) som är accepterad av en majoritet av individerna i ett visst samhälle eller social gruppering. Avvikande beteende sammanhänger med den sociala kontrollen. Avvikelser åtföljs av sanktioner och ifall avvikelserna uppfattas som tillräckligt allvarliga bestraffas den avvikande personen. Samhället definierar allvarliga avvikelser som brott för vilka avvikaren bestraffas inom ramen för straffsystemet. Enligt den så kallade stämplingsteorin har samhället uppställt normer som gör vissa till avvikare. I sådana fall finns det alltid sådana som stämplas och bestraffas som avvikare oavsett vilka normerna är. Ervin Goffman har introducerat begreppet totala institutioner som är kollektiv där människor hålls inspärrade mot sin vilja. Enligt Goffman stämplar de totala institutionerna sina klienter. De stämplar avvikare på ett sätt som gör att människorna internaliserar uppfattningen om sig själva som avvikare och börjar bete sig som sådana. I detta sammanhang kan vi återkalla Philip Zimbardos fängelseexperiment (Stanford Prison Experiment) i minnet.

---

2. En annan definition att ett samhälle karakteriseras av sociala kontakter, dvs. de som är i kontakt med varandra antingen indirekt eller direkt utgör ett samhälle. I praktiken innebär detta ofta att hela världens befolkning pga. beroendeförhållanden och globala band börjat utgöra ett samhälle. En ytterligare definition utgår ifrån att ett samhälle karakteriseras av social organisation. Förutsättningen för att ett samhälle skall existera är social organisation. Dessa utgör endast några av de befintliga definitionerna på samhället.

I kriminologin studeras brottslighetens orsaker. Tidiga teorier om brottsligheten baserade orsakerna i biologiska faktorer. Alltså, ansågs orsakerna vara biologiskt betingade, t.ex. ansågs brottsliga individer vara biologiskt på en lägre utvecklingsnivå. Senare har teorierna kommit att bygga på analyser av individers uppväxtmiljö. Edwin Sutherlands teori om *den differentiella associationen* är en välkänd teori som hävdar att individen genomgår en socialisation till brottslighet genom sina sociala kontakter. Denna teori har rönt viss framgång, men också kritiserats, då många individer som vuxit upp och varit mycket i kontakt med brottsliga miljöer inte själva har blivit brottsliga. Teorierna om brottslighetens orsaker kan indelas i tre varianter. a) Teorier som betonar inläringens betydelse. Sutherlands teori utgör ett exempel på denna inriktning. b) Teorier som anser brottsligheten vara en reaktion mot olika slag av socialt tryck. Dessa teorier är ofta psykoanalytiskt förankrade. c) Teorier som hänvisar till sociala makroförhållanden såsom social desintegration (anomi osv.).

Inga teorier har vid empirisk prövning kunnat på något uttömmande sätt förklara förekomsten av brottslighet. Sociologer har också visat att jämförelser av förekomsten av brottslighet under olika tidsepoker eller i olika samhällen försvåras av olika definitioner. Brottsligheten innefattar substantiellt olika saker (t.ex. fortkörning och mord) och samma saker definieras olika i olika samhällen och vid olika tidpunkter; t.ex. lagstiftningen ändras och rapporteringen av brott i samband med denna. Brottsstatistikens jämförbarhet påverkas av förändringar i polisens förmåga att upptäcka brott, förändringar i befolkningens villighet att rapportera brott, förändrande sociala vanor – såsom att våld blir mindre acceptabelt – samt förändringar i lagstiftningens omfattning. Vissa sociologer har trots dessa svårigheter velat peka på de omständigheter som tenderar att öka frekvensen av missanpassning och avvikande beteende. Fattigdom och hård uppfostran har visat sig vara vanliga källor till sådana förhållanden.

Det finns också olika teorier om straff. Man brukar indela motiven för att straffa i fyra kategorier, som är: 1) straffet som försoning gentemot samhället man brutit emot, 2) straffet som varnande exempel så att andra individer fortsätter följa normerna, 3) straffet som (fortsatt) uppfostran av den avvikande individen samt 4) straffet som isolation, varmed andra samhällsmedlemmar beskyddas från den brottslige. Alla motiven har kritiserats. Vid analyser av dödsstraffens samband med mordfrekvensen har det t.ex. visat sig att förekomsten av dödsstraff inte tenderar att minska antalet mord. Kritiken mot straff som uppfostran har varit att straffen ofta placerar individen i sociala sammanhang såsom fängelser där egentligen mera brottsligt beteende kan anammas genom inläring.

Det finns även olika teorier om ungdomsbrottslighet. Enligt den **ekologiska teorin** kan städer indelas i olika zoner. Alla zoner bebos av olika sociala segment. Alla zoner har sina egna former för avvikande beteende. Trots att familjer flyttar ut ur zonen och människorna sålunda byts, tenderar brottsfrekvensen i zonen att vara relativt stabil. Zonen har en viss atmosfär som präglar sin befolkning. Undersökningar i denna teoritradition visade att brottsligheten ökar ju närmare stadens centrum man kommer. Denna teori är mera tillämpbar för USA där man talar om innercity-problem. I Finland och Norden tenderar vissa förorter däremot ha större problem med ungdomsbrottslighet. Inte heller i Storbritannien har städernas centrum haft liknande problem. Utgångspunkterna i teorin kan till stora delar vara sanna, men teorin måste modifieras så att den stämmer specifikt med hänsyn till städernas olika tillväxt- och utvecklingshistorier.

Statusfrustrationsteorin hävdar att brottslighet uppkommer som ett resultat av diskrepansen mellan sociala förväntningar och möjligheterna och medlen att uppfylla dessa förväntningar. Detta berör i synnerhet arbetarklassbarn som ofta har svårare att "komma sig upp" och uppnå de materiella och statusmässiga förhållanden som värderas högt i samhället. Teorin ligger nära Robert Mertons teori om individuella reaktioner vid situationer av anomi. I denna teori har Merton modifierat Durkheims anomibegrepp så att den ligger nära statusdiskrepansen. Vid anomi uppstår enligt Merton följande typer av reaktioner:

Konformisten accepterar både de samhälleliga målsättningarna och de legitima medlen att uppnå målsättningarna.

Ritualisten gör som de accepterade medlen att uppnå målsättningar föreskriver, men har glömt målsättningarna.

Förnekarna väljer en exitstrategi och förnekar både målsättningarna och medlen att uppnå dessa.

Revoltörerna är individer som förkastar målsättningarna och de accepterade medlen att uppnå dessa och vill ersätta målsättningarna med nya mål.

Innovatörerna är personer som fortsätter acceptera målsättningarna men försöker förändra medlen för att uppnå målsättningarna. De använder sig ibland av illegitima och illegala medel att uppnå målsättningarna. Brottslingarna finns ofta inom kategorin innovatörer och ibland inom kategorin revoltörer.

Teorin om **ungdomsbrottslig subkultur** hävdade att livsstilarna och värderingsmönstren var sådana som genom slumpen gjorde arbetarklassungdomar till brottslingar. Olika typer av problem, såsom ekonomisk knapphet, var vardagsmat i dessa befolkningssegment och ungdomar hamnade

ofta i klammer med rättvisan utan att de hade haft någon medveten och på förhand avsedd intention att bryta mot regler. Livsstilen i sig själv präglades t.ex. av ständiga diskussioner om problem, stort alkoholbruk, konflikter och tuffhet och sexuell frisläpplighet. Nära denna syn ligger undersökningarna som visat att brottslingar ofta hävdar att "alla gör ju det", dvs. framför vanligheten och "normaliteten" i sådana handlingar, eller avser att "ingen är bättre".

Vakuumenteorin hävdar att ungdomar har ett tomrum i sitt liv och saknar strukturerade sätt att uppnå målsättningar som värdesätts i högre samhällsklasser eller sociala segment med hög status. Medelklassungdomar socialiseras enligt denna teori till "nyttiga" sysselsättningar, medan arbetarklassungdomar sysselsätter sig med saker som inte hänger ihop med arbete eller medborgarskap. De sysselsätter sig med saker som underhållning, "dagdriveri" och andra fenomen som inte överensstämmer med det officiella samhällets målsättningar och verksamhet. De stämplas som avvikare och internaliserar denna uppfattning. Medelklassiga vuxnas attityder till att ungdomen "hänger på stan" utgör ett exempel på detta fenomen i vårt samhälle.

Det finns också olika **personlighetsteorier** som är mera psykologiskt och socialpsykologiskt inriktade. Trots vissa problem med dessa teorier som bl.a. Giddens berör i sin bok, har de också pekat på vissa viktiga aspekter. Gängledarens personlighet kan vara outvecklat pga. uppväxtmiljön och de med outvecklade personligheter har störst behov av gänget. På grund av grupstryck och auktoritetsrelationer tenderar resten av gänget följa impulser som uppkommer som resultat av t.ex. bristfällande problemlösningsförmåga. Individerna känner sig viktiga i gruppen och upplever att han inte betyder något någon annanstans. Också denna teori rör sig alltså om en kombination av sociala och psykologiska faktorer. Denna tolkning ser ut att fungera på vissa subkulturer såsom motorcykelgäng, skinheads och nyare gäng såsom Dödspatrullen i Sverige och Bloods & Crips i USA.

Kunskapssociologiska studier av rätts- och straffsystemet samt kriminologins tyngdpunktsområden och teoretiska perspektiv ger representativt stoff för de allmänna värderingarna i samhället och det som kallas samhällsmoralen. Av sociologins klassiker studerade Émile Durkheim rättssystemet i sin bok om arbetsfördelningen med syfte att se förändringen från mekaniska solidaritetens samhälle till organiska solidaritetens samhälle. Vilka avvikelser eller brott anses som särskilt allvarliga och bestraffas hårdast, t.ex. genom frihetsberövning och isolation? Vilken typ av brottslighet får mest uppmärksamhet i massmedia? Vilken typ av brottsutredning satsar polisen och andra myndigheter mest resurser på? Svaret på dessa frågor berättar mycket om det samhälle och den kultur vi lever i.

3.7 Massmedia

Massmedia är en social institution som forskas specifikt inom journalistik samt kommunikations- och informationslära. Sociologers intresse för massmedia inbegriper studier av olika existerande media, en förståelse av deras funktioner och deras möjliga inflytande och makt. Massmedia innefattar de olika system genom vilka kommunikation överförs till ett stort antal människor samtidigt. Den har utvecklats genom de innovationer (upptäckter) och inventioner (upppfinningar) som skapats av den industriella och teknologiska revolutionen. Massmedia är alltså ett modernt fenomen.

Massmedia finns utförligt beskrivet i Giddens grundbok i sociologi och därför tar jag här upp endast några aspekter av denna sociala institution. Giddens hade i en tidig upplaga av boken indelat kapitlet om massmedia och populärkultur i följande större avsnitt: Dagstidningar och veckopress, TV:s inverkan, teorier om massmedia, globaliseringen av media, media-entreprenörer, reglering av media samt multimedia och internet. Giddens indelning är deskriptiv (beskrivande) snarare än analytisk. Media analyseras inte av Giddens som ett universellt och transhistorisk samhällsfenomen och -institution. Förtjänsten med Giddens presentation var och är även i nyare svenskspråkiga upplagor, att den på ett relativt lättfattligt sätt belyser de största förändringarna inom den offentliga sfären. Genom att du hämtar ytterligare kunskap om situationen i Finland och självständigt tänker omkring de olika frågeställningarna i kombination med Giddens grundbok, torde du få en relativt representativ bild av massmedia och offentlighet. Det som kanske fattas i Giddens presentation är en mera samhällsteoretisk insikt om vad massmedia egentligen är. Jag skall i det följande försöka ge en bild av detta. En grundlig introduktion till medieinstitutionen erbjuds av Janne Seppänen och Esa Väliaverronen i boken *Mediesamhället* (2012).

När vi resonerar kring massmedia, utgör ”det offentliga” ett väsentligt begrepp. Det offentliga har förändrat karaktär under historiens lopp, i likhet med andra sociala institutioner och fenomen. I tidiga, förmoderna samhällen spreds informationen bl.a. genom s.k. byäldstes stavar eller olika budkavlar som budbärare hämtade till berörda personer. Dessa stavar eller budkavlar innehöll central information som skulle tillkännages. Konungar och regenter satte upp s.k. kungörelser om t.ex. rekryteringen av soldater till armén. På så sätt blev de politiska besluten offentliga och befolkningen underrättad om situationen. Det offentliga möjliggjorde sålunda en allmän samhällelig kunskap om händelser och beslut. Vissa teoretiker såsom Jürgen Habermas hävdar emellertid att det offentliga såsom vi förstår det uppstod under 1800-talet i caféer och salonger i storstäderna. Sålunda kan de tidigare formerna uppfattas som protooffentlighet, en offentlighet som föregår en mer

formaliserad offentlig sfär. Det hänvisar ofta till informella sammanhang där idéer, åsikter och sociala normer inledningsvis börjar formas. Å andra sidan fanns det en form för offentlig sfär – *Agora*, eller torg – redan i antiken där fria medborgare samlades till debatt om politiska frågor, där också *retorik*, dvs. tal konst utnyttjades.

Böckerna representerade ett annat sätt att sprida information. Före boktryckarkonstens utveckling kopierades texterna för hand i bl.a kloster. Arbetsintensiteten gjorde att böcker inte var tillgängliga för befolkningen i allmänhet, vilka inte led nämnvärt av detta eftersom läskunnigheten var begränsad.

Den offentliga sfären var mera begränsad både geografiskt och tematiskt under denna förmoderna period. Det fanns ingen systematisk nyhetsbevakning eller nyhetsproduktion. Under denna period spreds informationen huvudsakligen muntligen. Kringresande personer kunde berätta nyheter från andra områden, vilket ofta gav dessa personer en säkrare position i samhället de besökte. Trots att den bofasta befolkningen kunde vara misstänksam mot de kringresande, hade deras nyheter och informella uppgift som budbärare sådant värde att de accepterades i samfundet. Människor var nyfikna på vad som hände utanför den egna lokala miljön. Denna spridning (diffusion) av informationen var långsam och nådde aldrig vissa trakter. Numera lever vi i vad Marshall McLuhan har kallat "den globala byn" (the global village), där massmediabudskapen och i synnerhet television, radio och även internet (som år 2015 uppskattades ha strax över 3 miljarder användare (Giddens 2020, s. 475)) når människor i de mest avlägsna trakter och förbinder dessa med resten av världen.

Genom boktryckarkonsten kunde böcker produceras i större upplagor. En större del av befolkningen lärde sig läsa och läste högt för de icke-läskunniga. På detta sätt kunde massmedia uppstå, dvs. instrument och metoder att sprida information till stora populationer. Denna s.k. boktryckarkapitalism skapade enligt Benedict Andersson förutsättningar för att nationen kunde uppstå. Den uppstod som "föreställda gemenskaper" (Imagined Communities – Benedict Anderson), i vilka människor som aldrig träffat varandra och aldrig skulle komma att träffa varandra började uppleva sig som medlemmar av samma samhälle. Samhället karakteriserades av det standardiserade språk som användes i böckerna och de nya massmedierna som uppstod.

Massmedierna kan analyseras på följande sätt:

1. Deras funktioner (att informera, underhålla, utbilda osv.)

2. Deras möjliga inflytande (på attityder och värderingar, mode och smak och deras betydelse som källa till makt och social sammanhållning)
3. De faktorer som påverkar media (ekonomiska faktorer, behovet av reklam, den allmänna opinionen såsom den uttrycks av förändringsinriktade påtryckningsgrupper, tillgängligheten av sanktioner och slutligen inflytelserika individers påverkan)

Samt vad jag skulle vilja tillägga i ljuset av nyare samhällstrender:

4. Frågor om informationens tillförlitlighet, ”fake news” och postfaktualitet, propaganda och selektiv eller vinklad informationsförmedling, konspirationsteorier och på mera abstrakt/teoretisk plan ideologisk överbyggnad och ideologiska statsapparater (Jfr Althusser 1972)

Med hänsyn till massmedias funktioner kan konstateras att en tyngdpunktsförskjutning skett från informations- och utbildningsuppgiften mot underhållningsuppgiften. Detta framgår tydligast vid analys av underhållningens andel av produktionen av budskap samt dess andel av den massmedia som konsumeras. Detta har ansetts vara en indikation på det moderna, upplysningssamhällets förvandling till ett postmodernt konsumtionssamhälle. Det är emellertid inte på något mekaniskt sätt så att vissa funktioner fått ge vika för andra, utan ofta har t.ex. utpräglade underhållningsprogram också informationsvärde och -ambitioner, och informationsinriktade program såsom nyheter och valdebatter har blivit underhållning.

Med hänsyn till massmedias funktioner kan nämnas att den har kommit att få en övervakningsuppgift i det demokratiska samhället. Den har börjat kallas "den fjärde statsmakten", som hänvisar till Montesquieus maktens tredelning. Massmedia och offentlighet skall övervaka att de övriga maktsfärerna sköter sina uppgifter på ett sätt som föreskrivs av demokratins principer och de fattade besluten. Demokratin har ansetts vara beroende av offentligheten. Utan opartisk information och nyhetsbevakning kan inte befolkningen utvärdera makthavarnas beslut och verksamhet och vid behov byta dessa beslutsfattare. I förhållningssättet till offentligheten finns emellertid stora internationella skillnader. Detta är t.ex. ett av skälen till att EU har haft så svårt att på det praktiska planet kunna skapa överenskommelser om offentlighetsprinciper. EU-ombudsmannen under perioden 1995–2003 Jacob Söderman från Finland arbetade mycket med att utveckla offentlighetsprincipen inom EU.

Det diskuteras ofta hur massmedia påverkar befolkningen, dvs. vilket inflytande den har i samhället och på tänkandet. Detta har studerats ingående i många undersökningar. Den s.k. *Decatur* undersökningen är en klassisk studie som analyserade valpropagandas inverkan på

befolkningen. Utgångspunkten var att massmedia påverkar befolkningen och de som följer media mest, påverkas också mest i sina politiska åsikter, t.ex. så att de byter kandidat under valkampanjens gång. Denna hypotes var man emellertid tvungen att modifiera i och med att empiriska data inte gav stöd för hypotesen. Man kom fram till den s.k. **tvåstegshypotesen** som hävdar att det finns en grupp opinionsledare som följer med massmedia och nyheter mer än andra och sedan sprider informationen vidare i sina personliga nätverk, så att nyheterna sprids i två steg. Först från massmedia till opinionsledare och sedan från dessa till andra individer i de sociala nätverken. Andra undersökningar har senare bekräftat att opinionsledarna har stort inflytande i de sociala nätverken både för informationsspridning och för åsiktsbildning. Massmedia påverkar inte befolkningen så direkt och på ett så mekaniskt sätt som människor ibland tror i vardagliga sammanhang.

Massmedia innefattar tidningspress, radio, television, film och bio, reklam, internet och datakommunikation, samt multimedia och streamingtjänster. Bokpublicering kan också uppfattas under vissa villkor som massmedia. Vad som definieras som massmedia är inte entydigt och i detta sammanhang behövs heller inte en sådan definition. Det väsentliga är att den når en stor publik.

Hurdana tidningar finns i samhället? Detta bestäms bl.a. av ägandets koncentration och ägarnas inflytande, chefredaktörens inflytande samt annonsörernas makt. Utöver dessa faktorer kan den allmänna samhällskulturen och -ideologin anses vara betydelsefull. Samhällsstrukturen och graden av samhällelig institutionalisering både inom massmediesektorn och de andra sociala institutionerna är också viktiga faktorer som bestämmer hurdana tidningar ett samhälle har. Förutom dessa faktorer har med dessa faktorer sammankopplade andra faktorer såsom journalistkårens utbildning och professionalitet också stor betydelse för tidningars utformning. I ett mycket institutionaliserat och institutionellt utvecklat samhälle, som det finländska samhället, har utbildningsinstitutionen utvecklats så att en specialiserad journalistutbildning existerar. Samtidigt har annonsörerna och ägarna stort inflytande i Finland på tidningarnas *policy* (politiska linje) och kan i vissa fall stick i stäv med den journalistiska etiken försöka direkt påverka vad den enskilde journalisten skriver. Vid sidan av denna påverkan, påverkas journalisternas produktion i det finländska samhället av samhällskulturen så att journalistikens utgångspunkter till stora delar har funnits i upplysningsideologin och i tron på enhetssamhället, det "monokulturella samhället". Dessa faktorer kan anses ligga bakom hur massmedia i ett samhälle utformas.

I Finland handhar det statliga rundradiobolaget (Yle), som grundades 1926, både radio och televisionsverksamhet. Numera producerar Yle också mycket medieinnehåll till internet såsom tv-serier, podcasts och live-sändningar. Förutom de radiokanaler som rundradion erbjuder, fanns 58

lokalradiokanaler i Finland år 1996. Numera är de lokala kanalerna färre och många har samma ägare. Men det finns också många nationella kommersiella kanaler, så kanalutbudet har inte minskat. I Finland startade de första kommersiella lokalradiostationerna 1985, vilket är relativt sent. I Storbritannien startade de första redan 1973 och motivet var att konkurrensen inom nyhetsproduktionen i televisionen hade varit fördelaktig och att det därför var önskvärt att inrätta samma system inom radion. De kommersiella stationerna har kritiserats för att många av dem försummat nyhetsrapporteringen och huvudsakligen blivit musikstationer som finansieras med reklamintäkter.

Utöver rundradions televisionsverksamhet finns två³ nationella privatägda reklamtelevisioner och lokal kabeltelevision. Dessutom kan utländska televisionskanaler och satellittelevision ses i Finland. Det finns tecken på att konsumtionen av s.k. lineär tv, dvs. det som sänds ”just nu” minskar. Numera tittat människorna mycket på tv via internet och olika streamingtjänster. Kanalutbudet är sålunda s.g.s. obegränsat. Inom televisionsverksamheten har den nya digitaltekniken möjliggjort ett praktiskt taget obegränsat antal kanaler till skillnad från den tidigare använda analoga tekniken.

Samma gäller för internet och multimedia vars samhällseliga utformning, funktioner och konsekvenser ännu inte systematiskt har kunnat kartläggas. Man är inte enig om huruvida de gamla analytiska redskapen och begreppen lämpar sig för analyser av dessa mediers konsekvenser. Det är också ännu för tidigt att dra några slutsatser om dessa konsekvenser. Sociologiska infallsvinklar hjälper oss dock att ställa relevanta frågor även i det mycket föränderliga medielandskapet. Sociala medier såsom Facebook, Instagram och Tiktok och digitaliseringen i allmänhet har framförts av Seppänen och Väliverronen (2012) som en revolutionerande förändring av medielandskapet. De flesta är eniga om att dessa nya massmediaformer har omfattande konsekvenser för alla samhällseliga aspekter och frågeställningar. Deras utveckling och påverkan av samhället har jämförts med boktryckarkonstens, industrialismens och televisionens revolutionerande konsekvenser.

4 Nya perspektiv inom sociologin: postmodernism och globalisering.

Sociologins historia karakteriseras till stora delar av en analys av moderniteten eller den s.k. moderna epoken och det moderna samhället. Senare analyser har visat att det västerländska samhället förändrats på många punkter. Anthony Giddens har analyserat modernitetens konsekvenser i boken *"The Consequences of Modernity"* (1990) (utgiven 1996 på svenska av

³ Detta kan ha ändrats när du läser denna text, eftersom medielandskapet är i konstant förändring.

Studentlitteratur). Denna modernitetsanalys har skapat nya inriktningar inom sociologin som kallas postmoderna ("eftermoderna") teorier och globaliseringsteorier.

4.1 Postmodernism och det postmoderna samhället

Filosofiskt inriktade postmoderna teorier har presenteras bl.a. av Jaques Derrida, Jean-Francois Lyotard, Jean Baudrillard och Frederic Jameson. Inom sociologin är Zygmunt Bauman och David Harvey utpräglade representanter för det postmoderna tänkandet. Anthony Giddens ligger också nära ett postmodernt synsätt, även om han väljer att kalla vår tid för senmodernitet för att betona kontinuiteten med det moderna. Bland tidigare sociologer och filosofer kan Friedrich Nietzsche, Georg Simmel, Michel Foucault och Frankfurtskolans kritiska teori anses vara föregångare till nutidens postmodernism. Postmodernismen koncentrerar sig på symbolutbytet och det språkliga. Följaktligen är media och konsumtion de samhällssfärer man är mest inriktad på i sin analys.

Postmodernismen betyder olika saker beroende på om vi talar om konst, arkitektur eller filosofi och samhällsvetenskap. Inom arkitektur och konst karakteriseras den postmoderna riktningen närmast av att det lånas friskt från andra riktningar. Man skapar kombinationer av olika stilar, symboler och smak. I den postmoderna konsten har skillnaden mellan hög- och lågkultur försvunnit. Inom den postmodernism som är central i filosofin och samhällsvetenskapen talar man om kulturens fragmentisering och de stora berättelsernas död. En konsekvens av detta är att det blir svårt att ge en presentation av vad postmodernism eller postmodernistisk sociologi och det postmoderna samhället är. En sådan presentation fastnar nämligen lätt i ett modernt sätt att beskriva världen och ökar inte förståelsen för det postmoderna. I postmodernismen kritiserar man emellertid ofta upplysningen, den moderna rationaliteten och framstegsideologin och *dekonstruerar* (nedmonterar) stora berättelser som marxismen, funktionalismen osv. Möjligheten att representera sanningsenlig historia ifrågasätts och makten i representationerna är en central aspekt som man vill belysa och lyfta fram. Det finns inte en sanning, utan allting är politiserat och utgör uttryck för olika intressen och infallsvinklar. Det är alltså i många fall fråga om en extrem relativism. Detta utgör postmodernismens epistemologiska (kunskapsteoretiska) kritik av illusionen om en objektiv, värdefri kunskap.

Tidigare i modern samhällsteori fästes uppmärksamheten på produktionen och fördelningen av resurser. I postmodern samhällsteori fokuseras på konsumtionen och fördelningen av risker. I modern samhällsteori existerar samhällen (som är kontrollerade och ofta motsvarar stater), medan i

postmodern samhällsteori finns ofta inget samhälle – dock finns det socialitet. Den centrala tesen är att kontrollen av meningsproduktionen som fanns i det moderna samhället har försvunnit i det postmoderna samhället. All meningsproduktion skapas inte längre av staten i relation till upplysning, framsteg, förnuft och arbete, utan mycket av dagens meningsproduktion handlar om betoning av individuell begär, konsumtion, njutning och känsla sammankopplat med ekonomisk profit. Pekka Sulkunen ger i sin introduktionsbok till sociologin (*Johdatus sosiologiaan*, 1998) en utförlig beskrivning av de postmoderna riktningarna inom sociologin. Denna teoretiska riktning har påverkat kultursociologin i mycket hög utsträckning.

4.2 Globalisering

Globaliseringsteorierna har utvecklats fr.o.m. mitten av 1980-talet och är numera många. De är i mindre utsträckning filosofiska teorier än de postmoderna teorierna och utgör klarare makrosociologiska teorier. Globaliseringsteorierna representeras bl.a. av Roland Robertson, Martin Albrow, Anthony Giddens och Immanuel Wallerstein. Anthony Giddens betraktar globaliseringen som en konsekvens av moderniteten. Roland Robertson är sociologen som har myntat begreppet globalisering. Han anser inte att globalisering är någonting nytt, utan hävdar att fenomenet förekommit sedan 1400-talet. Martin Albrow skriver däremot inte om globalisering i första hand, utan om den globala tidsepoken. Enligt Albrow har denna tidsepok inletts fr.o.m. 1960-talet och globalisering sker i den globala tidsepoken. Albrow skiljer sig sålunda mycket från Robertsons tes om den långvariga globaliseringen. Wallerstein benämner inte sin teori en globaliseringsteori, utan världssystemteorin, men den kan utan tvekan betraktas som en sådan. Wallerstein har presenterat sin teori i verket "*The Modern World System*" (1974).

Med globalisering avses ofta att tid och avstånd minskat i betydelse och att världen har krympt. Anthony Giddens definition är den mest etablerade och den lyder på följande sätt:

"Globalization can thus be defined as the intensification of worldwide social relations which link distant localities in such a way that local happenings are shaped by events occurring many miles away and vice versa.³ This is a dialectical process because such local happenings may move in an obverse direction from the very distanced relations that shape them. Local transformation is as much a part of globalization as

---

3. Globalisering kan således definieras som en intensifiering av världsomspännande sociala relationer som förbinder åtskilda lokaliteter med varandra på ett sådant sätt att lokala tilldragelser formas av händelser som uppträder många mil bort och vice versa (Giddens 1996, 66).

the lateral extension of social connections across time and space." (Giddens 1990, p. 64)

Det har uppstått sociala band över stora geografiska avstånd och dessa kontakter kan upprätthållas utan tidsmässiga begränsningar. Kommunikationen kan vara omedelbar, trots att kommunikatörerna befinner sig på olika sidor av jordklotet. Andra viktiga aspekter i globaliseringsteorierna är att den moderna nationalstaten inte längre i samma utsträckning som förr har kontrollen i samhället eller ens utgör samhället, utan transnationella kontakter förekommer mellan individer, organisationer och företag tvärs över nationsgränserna. Dessa kontakter är ofta intensiva och inflytelserika så att t.ex. transnationella företags beslut om investeringar och verksamhet påverkar nationella regeringars politik. Vissa globaliseringsteoretiker såsom t.ex. Kenji Ohmae och Leslie Sklair anser, som en konsekvens av detta, att nationalstaternas tidevarv är slut. Men nationalstaten har också på vissa punkter, speciellt som identifikationsobjekt, återvänt sedan 1990-talet.

Den mest kända globaliseringsteoretikern inom den ekonomiska sociologins område är Immanuel Wallerstein som introducerat begreppet "*World system*". Begreppet innebär att alla stater i världen har integrerats (införlivats) i den världsomfattande kapitalistiska ekonomin, som indelar olika områden i centrum, periferier och semiperiferier. De olika områdena har olika styrka och möjligheter i den världsomfattande ekonomin. Det finns en allmän enighet bland teoretikerna om att nationalstaten – med undantag av de allra mäktigaste staterna – är för små och svaga enheter för att kunna hävda sig i den globala ekonomin. Detta är också en av förklaringarna till utvecklingen av den europeiska integrationen och EU. Ett väsentligt drag i den världsomfattande globaliserade ekonomin är att den inte längre bygger huvudsakligen på industriell produktion, utan på den globala penningmarknaden och ekonomiska transaktioner inom denna. Finanssektorn är den drivande kraften och därför uppstår också globala recessioner till följd av finanssektorns kriser, såsom finanskrisen 2008 med Lehman Brothers-bankens konkurs. Valutakurser och nationalekonomier påverkas av tilltro till aktörerna på den globala penningmarknaden och dessa förhållanden omfördelar ekonomiska resurser. Valutamarknadens frigörelse på 1970-talet har medfört att olika nationella valutor råkat ut för spekulation på den globala marknaden. Trycket och spekulatören kan leda till att valutans värde sjunker (alla säljer sina tillgångar av valutan) och därmed blir nationen svagare. Politikernas och andra makthavares, t.ex. Riksbankens uppgift har allt mer blivit att uppfylla marknadens förväntningar så att tilltro till valutan bibehålls. Trots detta är de ekonomiskpolitiska redskapen vid eventuell spekulation begränsade. Som en följd av detta grundade ett antal av de europeiska staterna en valutaunion, EMU, inom vilken en valuta (euron €) skapades som är tillräckligt stark på den globala marknaden.

Vid sidan av dessa teorier har också teorier om en s.k. globaliserad existens framförts, där människors existens på jorden aktualiserats av i synnerhet atomvapnens utveckling, rymdfärder och förstörelsen av regnskogarna samt olika andra klimathot.

4.3 Globaliseringskritik

Globaliseringskritikerna har anfört globaliseringen som en eufemism (ett förskönande uttryck) för *västernisering*, dvs. spridning av den västerländska kulturen. Enligt kritikerna utmärks globaliseringen av att samma samhällen som tidigare varit starka och i maktposition under kolonialismen och även senare fortsättningsvis, och i kanske ännu högre utsträckning än tidigare, innehar en maktposition. Denna maktposition ger dessa samhällen möjligheten att sprida sin kultur och värderingar till alla delar av världen. Andra kritiker framför att nationalstatens och nationalismens historiskt sett starka identitetsskapande funktion har gjort att nationen ligger så djupt i människors medvetande och identitet att den inte kan ersättas under en kort tid av någonting som kunde kallas för en global kultur (Smith, 1995).

Den globaliseringskritik som berör ekonomin hävdar att globaliseringen ökar företagens makt och minskar politikens och följaktligen människors inflytande över sitt liv. Bland annat Leslie Sklair och Immanuel Wallerstein har framfört sådan kritik inom sociologin. I mera populärvetenskaplig form har kritiken presenterats av ekonomen David C. Korten (i boken "*Maailma yhtiöiden vallassa*"), Colin Hines och Tim Lang (i boken "*New Protectionism: Protecting the Future Against Free Trade*") och journalisterna Hans-Peter Martin och Harald Schumann (I verket "*Globaliseringsfällan: angreppet på demokrati och välfärd*"). De hävdar att globaliseringen i första hand innebär ytterligare koncentration av ekonomiska resurser till dem som redan har mycket resurser, dvs. västerländska kapitalister. Detta sker bl.a. genom placering av produktionen i områden där lönerna och skatterna är de lägsta. På så sätt utarmas enligt kritikerna de ekonomiskt sett svagast ställda människorna, dvs. de som inte innehar kontrollen över produktionsmedlen också i de ekonomiskt starka nationerna i och med att de är tvungna att konkurrera med länder med låga skatter och arbetskostnader. Arbetslöshet, lönesänkningar och stora brister i arbetsförhållandena i låglöneländer är resultatet av denna konkurrens. Den ekonomiska globaliseringen innebär alltså enligt kritikerna en "kapplöpning mot botten". Men det finns också sådana forskare som ifrågasätter globaliseringsbegreppets giltighet. Paul Hirst och Grahame Thompson hör till dessa forskare. De har i boken "*Globalization in question*" (1996) hävdad att ekonomin inte är globalt integrerat, utan att handeln pågår främst inom regionala block eller inom

kontinener. I Häften för kritiska studier publicerades en debatt mellan Hirst och Thompson och Richard Palmer, som åskådliggör de analytiska skiljelinjerna.

Under 1990-talet förekom en intensiv sociologisk diskussion om globaliseringen. Sedermera har uppmärksamheten övergått till en analys av kapitalismens nuläge (Piketty 2014, 2020; Mason 2015), ekologiska frågeställningar (Luhmann 1988 [på finska 2004] och 1995; Herrman 2023 [på svenska 2023] och Jackson 2021) samt terrorism och säkerhetshot.

5 Övningsuppgifter

Följande frågor kan användas som instuderingsfrågor eller för examination av kursmaterialet.

1. Ge en institutionell överblick av det finländska samhället (Finlands statistiska årsbok kan användas som stöd. Anthony Giddens presenterar statistik över situationen i Sverige och andra länder).
2. På vilket sätt har globaliseringen påverkat Finland?
3. Är samhället fortfarande "modernt" eller har det övergått till ett postmodernt tillstånd? Diskutera frågeställningen och motivera din uppfattning.

6 Källor och referenser

I denna del av kursen har jag inte gjort någon precis källförteckning eller precisa källhänvisningar. Jag har huvudsakligen utnyttjat följande litteratur:

Abrahamsson Bengt: Utbildningsfunktioner. Sociologisk Forskning. Vol.10, nr. 4. 1973: 3–19.

Allardt Erik: Sociologi. Symbolmiljö, samhällsstruktur och institutioner. Almqvist & Wiksell, Stockholm 1985.

Allardt Erik & Littunen Yrjö: Sociologi. Almqvist & Wiksell, Uppsala 1965.

Allthusser Louis: Om ideologiske statsapparater. København 1972.

Becker Gary: Human capital: a theoretical and empirical analysis, with special reference to education. University of Chicago Press, Chicago, 3rd edition, 1993.

Dahlström Kerstin & Liljeström Rita: På gränsen till genombrott: Könroller och social förändring. Göteborgs universitet, sociologiska institutionen, Göteborg 1993.

Durkheim Émile: "The Elementary Forms of the Religious Life". George Allen & Unwin, London 1915.

Giddens Anthony: Sociologi. Studentlitteratur, Lund 1998, samt upplaga 6:1 (2020).

Gretch, M: Sinkkotalouksia yhä enemmän. Yle. [Internet] 24.5.2016 [citerad 7.7.2024] Hämtad från <https://yle.fi/a/3-8902768>

Helander Mika: Människan i den nya ekonomin. Mfåa 2/2024, Åbo 2024, 22–23.

Ilola Vuokko & Ruoho Aila: Usko, toivo ja raskaus: Vanhoillislestadiolaista perhe-elämää. Ateena, Jyväskylä 2014.

Jackson Tim: Post growth — Life after Capitalism. Polity Press, Cambridge 2021. (Utgiven på svenska av Daidalos år 2022)

Kasvio Antti: Uusi työn yhteiskunta. Gaudeamus, Helsinki 1994.

Piketty Thomas: Capital in the Twenty-First Century. Harvard University Press, Cambridge MA, [2013] 2020. (På svenska av Karneval förlag år 2015 och på finska av Into år 2016).

Piketty Thomas: Capital and Ideology. Harvard University Press, Cambridge MA [2019] 2020 (På svenska av Mondial förlag 2022 och på finska av Into år 2024).

Saarinen, M: Marimekko tunnettiin keski-ikäisten naisten suosikkina, mutta nyt vaatemallistoja himoitsevat edelläkävijät. Helsingin Sanomat. [Internet] 10.06.2021. [citerad 26.9.2024] Hämtad från: <https://www.hs.fi/visio/art-2000008028712.html>

Schultz Theodore W.: Investment in Human Capital: The Role of Education and of Research. The Free Press, New York 1971.

Selfe P.L.: Sociology. An introductory course. Thomas Nelson and Sons Ltd., Hong Kong 1981.

Sennett Richard: När karaktären krackelerar; Människan i den nya ekonomin. Atlas, Stockholm 2000.

Seppänen Janne & Väliverronen Esa: Mediesamhället. Vastapaino, Tammerfors 2012.

Sulkunen Pekka: Johdatus sosiologiaan. WSOY, Porvoo 1987.

Weber Max: Protestantinen etiikka ja kapitalismin henki. WSOY, Helsinki [1904–1905] 1980.